

מאבות מלאכות שבת (שיעור 4)

בונה – בניין בכלים

שיעור מספר 54

בשיעור הקודם התחלנו את לימודנו על מלאכת בונה. למדנו שם את גדרי איסור הבניין המחובר לקרקע. בשיעור זה נעסוק בגדרי איסור בניין ביחס לכלים.

"אין בניין בכלים" – האמנם?

משנה מסכת ביצה פרק ב משנה ו

שלשה דברים רבן גמליאל מחמיר כדברי בית שמאי אין טומנין את החמין מיום טוב לשבת ואין זוקפין את המנורה ביום טוב

הגמרא מבררת מדוע בית שמאי אוסרים לזקוף מנורה ביום טוב –

תלמוד בבלי מסכת ביצה דף כב עמוד א

מאי קא עביד? אמר רב חיננא בר ביסנא: הכא במנורה של חליות עסקינן, דמחזי כבונה. דבית שמאי סברי: יש בניין בכלים, ובית הלל סברי: אין בניין בכלים ואין סתירה בכלים

רש"י מסכת ביצה דף כב עמוד א

במנורה של חליות - וכשנפלה נפרדו חליותיה. יש תורת בניין בכלים - ובונה חייב בכל שהוא.

אין תורת בניין בכלים - ואינו חייב אלא אם כן עשה בו מלאכה ... אבל חזרת חליות, שאין בה אלא משום בניין - אין בונה אלא בבתים ואהלים

חברותא ביצה דף כב עמוד א

והוינן בה: מאי איסורא קא עביד בזקיפה המנורה? ומשנינן: אמר רב חיננא בר ביסנא: הכא, במנורה של חליות מתפרקות עסקינן, דמחזי שהוא נראה בזקיפת החליות - כ"בונה". דבית שמאי סברי: יש תורת מלאכת בניין גם בכלים, ולכן אסור לזקוף את חליות המנורה. ובית הלל סברי: אין תורת מלאכת בניין בכלים, אלא רק בקרקע, ואין תורת מלאכת סתירה בכלים אלא רק בקרקע. ולכן אין איסור בזקיפת המנורה, שהיא כלי

עולה מהסוגיה שישנה מחלוקת בית הלל ובית שמאי אם מלאכת בונה תקפה ביחס לכלים.

בשיעור הקודם למדנו מחלוקת אם הרכבת כלי היא איסור בונה או איסור מכה בפטיש.

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קב עמוד ב

עייל שופתא בקופינא דמרא, רב אמר: משום בונה, ושמואל אמר: משום מכה בפטיש

רש"י מסכת שבת דף קב עמוד ב

עייל שופתא בקופינא דמרא - שופתא יתד קטן שתוחבין בתוך בית יד של מרא בהיותו בנקב הברזל, להדקו שלא יצא קופינא - הוא חור שבראש המר.

מרא - מעדר

רב ושמואל חולקים אם איסור הידוק הידית למעדר בשבת הוא מפני שזו מלאכת מכה בפטיש או מלאכת בונה. אמנם לכולי עלמא יש בכך איסור מלאכה דאורייתא! לכאורה זה בניגוד לדברי בית הלל במסכת ביצה, האומרים שמותר להרכיב את המנורה בשבת.

בשיעור הקודם למדנו סוגיה נוספת, ממנה משמע שההבדל בין איסור בונה בקרקע לבין איסור בונה בכלים הוא שבקרקע גם בנייה עראית אסורה, ואילו בכלים אסור "אם תקע". המקור המרכזי לאיסור התקיעה הוא בסוגיה הבאה –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף מז עמוד א

לוי בר שמואל אשכחינהו לרבי אבא ולרב הונא בר חייא דהוו קיימי אפיתחא דבי רב הונא, אמר להו: מהו להחזיר מטה של טרסיים בשבת? אמרו ליה: שפיר דמי. אתא לקמיה דרב יהודה, אמר: הא רב ושמואל דאמרי תרווייהו: המחזיר מטה של טרסיים בשבת - חייב חטאת. מיתבי: המחזיר קנה מנורה בשבת - חייב חטאת, קנה סיידין - לא יחזיר, ואם החזיר - פטור אבל אסור. רבי סימאי אומר: קרן עגולה - חייב, קרן פשוטה - פטור! - אינהו דאמור כי האי תנא - דתניא: מלבנות המטה, וכרעות המטה, ולווחים של סקיבס - לא יחזיר, ואם החזיר - פטור אבל אסור.

ולא יתקע, ואם תקע - חייב חטאת. רבן שמעון בן גמליאל אומר: אם היה רפוי - מותר. בי רב חמא הוה מטה גללניתא, הוה מהדרי לה ביומא טבא. אמר ליה ההוא מדרבנן לרבא: מאי דעתך, בניין מן הצד הוא, נהי דאיסורא דאורייתא ליכא, איסורא דרבנן מיהא איכא! - אמר ליה: אנא כרבן שמעון בן גמליאל סבירא לי, דאמר: אם היה רפוי - מותר.

רש"י מסכת שבת דף מז עמוד א

טרסיים - צורפי נחשת או גרדיים, והולכין מעיר לעיר למלאכתן, ונושאים עמהן מטות של פרקים.

חייב חטאת - הוא תחלתו וגמרו, ונמצא עושה כלי, וחייב משום מכה בפטיש - אב לכל גומרי מלאכה, ולא משום בניין - דאין בניין בכלים.

קנה מנורה - שיוצאין ממנה קנים לנרות הרבה ונוטלין הימנה, ובשעת הצורך מחזירין אותו. קנה של סיידין - הטחין ומלבניין הבית בסיד יש להן קנים של פרקים, ונותן מטלית בראשה ושוורין בסיד המחוי, וטח את הבית, וכשהוא טח מלמטה אי אפשר לו אלא בקנה קצר, וכשהוא הולך ומגביה - מוסיף קנה על קנה ומאריכו. פטור - שאין זה גמרו, שהרי צריך לחזור ולפרקו תמיד.

קרון עגולה וקרון פשוטה - שניהם מין כלי זמר, והוא עשוי נקבים נקבים ככברה, ומכניס בהן חלילים ומוציאין קולות הרבה, קרון עגולה - מעשה אומן הוא, וצריך לתקוע בנקבים בחוזק, והוא מלאכה, ובקרון פשוט - מכניסו בריוח, ודרכן לפרקם תמיד, ופטור, קתני מיהת בקני מנורה דחייב, והוא הדין למטה של טרסיים. אינהו - ר' אבא ורב הונא בר חייא.

דאמור כי האי תנא - כר' שמעון, דמתיר לכתחלה.

מלבנות המטה - כעין רגלים קטנים ויש להן בית קיבול, ומכניס לתוכן ראשי כרעי המטה, שלא ירקבו בארץ.

לווחים של סקיבס - עץ קטן כמין דף שתוקעין בקשת, שקורין ארבלטר"א + ומשמעו קשת - רובה + שעליו מושך החץ.

יתקע - בחוזק, על ידי יתדות שקורין קוייני"ש + ומשמעו חתיכות עץ, יתדות +.

מטה גללניתא - טירנדי"ן + מתקפל, ניתן להזזה, + והוא כעין של טרסיים.

מן הצד - מפני שאינה תקועה, ומהדקה בחוזק קרי לה מן הצד - כלומר על ידי שינוי.

חברותא שבת דף מז עמוד א

לוי בר שמואל אשכחינהו לרבי אבא ולרב הונא בר חייא דהוו קיימי אפיתחא דבי רב הונא. אמר להו: מהו להחזיר מטה העשויה להתפרק של טרסיים, צורפי נחושת העוברים ממקום למקום ונושאים עמם את המטה המתפרקת, בשבת? אמרו ליה: שפיר דמי ואין בכך משום מלאכת מכה בפטיש, שמכוחה נאסר כל תיקון כלי. אתא לקמיה דרב יהודה, אמר: הא רב ושמואל, דאמרי תרווייהו: המחזיר מטה של טרסיים בשבת - חייב חטאת! כי הם סוברים שהרכבת המטה המפורקת נחשבת כתיקון כלי. מיתבי: המחזיר קנה מנורה העשויה להתפרק בשבת - חייב חטאת. קנה סיידין העשוי מכמה חלקים - לא יחזיר. ואם החזיר - פטור אבל אסור. כיון שבאופן תדיר הוא מרכיב ומפרק. רבי סימאי אומר: קרון, כלי נגינה שהיא עגולה, ותקועים בה חלילים, וכדי לפרק ולהרכיב את החלילים שלה צריך מעשה אומן, הרי המרכיב אותה - חייב. אבל קרון פשוטה, שכל אדם יכול להרכיב את חליליה, ועושים כך תדיר - פטור על הרכבתה. והרי מטה של טרסיים דומה לקנה מנורה, שחייבים על הרכבתה חטאת, ואיך התירו רבי אבא ורב הונא בר חייא להרכיבה בשבת? ומשנינן: אינהו, דאמור כי האי תנא. דתניא: מלבנות המטה, כלי קיבול קטנים המונחים מתחת לרגלי המטה כדי שלא יירקבו הרגלים, וכרעות, רגלי המטה, וכן לווחים של סקיבס שהם עצים קטנים הניתנים בקשת על מרכז היתר, במקום שמותחים בו את החץ, שניטלו ממקומם - לא יחזיר. ואם החזיר - פטור. אבל אסור. ולא יתקע אותם ככח באמצעות יתדות, ואם תקע - חייב חטאת. רבן שמעון בן גמליאל אומר: אם היה רפוי - מותר. בי רב חמא הוה מטה גללניתא, הדומה למיטת טרסיים, והוה מהדרי מרכיבים אותה לה ביומא טבא. אמר ליה ההוא מדרבנן לרבא: מאי דעתך להתיר משום שבניין "מן הצד" הוא, שלא כדרך בניין הוא. והרי נהי דאיסורא דאורייתא - ליכא בבניין מן הצד, אבל איסורא דרבנן מיהא איכא! אמר ליה: אנא, כרבן שמעון בן גמליאל סבירא לי. דאמר: אם היה רפוי - מותר.

מסוגיית הגמרא עולה כך:

רבי אבא ורב הונא בר חייא אמרו שמותר להרכיב מיטה של טרסיים בשבת. לעומת זאת, רב ושמואל אומרים שאסור מדאורייתא וחייב חטאת.

מובאת ברייתא בה נאמר שעל הרכבת מנורה חייב חטאת, ואסור להרכיב קנה סיידיים.

מובאת ברייתא נוספת, בה נאמר שאסור להחזיר חלקי מיטה, ותקיעתם היא איסור דאורייתא. רשב"ג חולק, ואומר שאם רפוי - מותר.

לכאורה עולה שרבי אבא ורב הונא סוברים כרשב"ג, ואילו רב ושמואל סוברים כאמורא הראשון.

מסיימים בסיפור, שאצל רב חמא נהגו כדברי רשב"ג.

האם מסוגיה זו בהכרח עולה שהרכבת כלים (בתנאים מסויימים) אסורה משום בונה?

מדברי רש"י עולה שלא. רש"י מבאר שהסוגיה איננה עוסקת במלאכת בונה, שהרי אין בניין בכלים לפי בית הלל. לפיכך בהכרח הסוגיה עוסקת במלאכת "מכה בפטיש" (בה עסקנו בשיעור הקודם).

על פניו פתרון זה נשמע כפתרון פשוט לקושיה. אך עלינו לשים לב שיש בו קושי גדול. הקושיה על הסוגיה היא מכך שבמסכת ביצה בית הלל מתירים לזקוף את המנורה, ומבארים שאין בניין בכלים. מדברי רש"י לכאורה יש להמשיך ולברר את שיטת בית הלל. גם אם אין בזקיפת המנורה משום מלאכת בונה, שמא יש בזקיפתה מלאכת מכה בפטיש?

כלומר, הצורך ליישוב הסוגיות אינו נובע מגדרי מלאכת בונה בלבד, אלא מהשאלה המעשית – האם מותר להרכיב כלי בשבת או לא? מהסוגיה במסכת ביצה נשמע שבת הלל מתירים, אך מסוגיות אחרות משמע שזה אינו מוסכם. מדברי רש"י הללו לא זכינו למענה ברור אם מותר או אסור להרכיב את הכלי בשבת.

תוספות מסכת שבת דף קב עמוד ב

האי מאן דעייל שופתא בקופינא רב אמר חייב משום בונה - ואף על גב דקי"ל אין בניין בכלים, אור"י דהיינו דווקא בהחזרת בתי תריסין או במנורה של חוליות (וכדו'), אבל **בניין גמור מיחייב בכלים כמו בקרקע**. כדאמרינן בסוף פרק כירה (לעיל דף מז.). גבי מטה של טרסיים אם תקע חייב חטאת ומחזיר קני מנורה חייב חטאת ... ואין חילוק בין כלים לקרקע אלא במקום שאין חיזוק ואומנות, דבכלי לא חשיב בניין, ובקרקע חשיב בניין

דברי תוספות משיבים אותנו להבחנה שלמדנו בשיעור הקודם. בניין בקרקע אסור גם אם החיבור אינו גמור, ואילו בכלים לא. בסוף דבריהם בעלי התוספות מחדדים את הגדרת ההבחנה. ההבחנה היא בין חיבור בחיזוק ואומנות, לבין חיבור פשוט מזה.

❖ הרחבות – תוספות נוסף המגדיר את מלאכת בניין בכלים

הרמב"ן מגדיר אחרת –

חידושי הרמב"ן מסכת שבת דף קב עמוד ב

ויש לנו לתרץ דכי אמרינן אין בניין בכלים ה"מ בכלי שנתפרק, כגון מנורה של חוליות, אבל **הכא עושה כלי או מתקן כלי מתחלתו**, אין לך בניין גדול מזה, ואין זה נקרא בניין בכלים, שהרי אינו כלי אבל **עושה כלי מיקרי**

הרמב"ן מבחין בין בניין כלים, לבין בניין בכלים. כפי שלמדנו בשיעור הקודם, הוספה לבניין מחובר לקרקע אסורה משום בונה. כאשר יש כלי, ומוסיף עליו, אינו עובר על מלאכת בונה. אך לקחת את מה שאינו כלי ולהפכו לכלי זו בהחלט בניה!

הגדרה זו נשמעת משכנעת. אך היא איננה פותרת את כל הסוגיות. בחלק מהסוגיות מדובר על הרכבת כלי מפורק, ולא יצירת כלי חדש. הרמב"ן ממשיך ומסביר –

ואפשר לפי דעת זו שכל כלי שצריך אומן בחזרתו מיחייב עליה משום בונה, דהוה ליה כעושה כלי מתחילתו, שהרי משעה שנתפרק ואין ההדיוט יכול להחזירו, בטל מתורת כלי, והיינו דגזרינן בפרק כירה במנורה של חוליות, ואסרינן לה אפילו לטלטלה, גזירה משום שמא תפול ותתפרק לגמרי ויחזירנה ונמצא עושה כלי בתחלה בשבת

כלומר, מכיוון שהכלי מפורק באופן שאינו מאפשר להדיוט להרכיבו, כרגע אין כאן כלי. במצב זה, הרכבתו היא בניית כלי חדש.

בעזרת הגדרה זו הרשב"א מבאר סוגיה נוספת –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף צה עמוד א

מגבן חייב משום בונה

יצירת הגבינה כלולה במלאכת בונה. הגבינה איננה מחוברת לקרקע, כך שלכאורה גברי בונה לגביה צריכים להיות דומים לגדרי בניין כלים. הרשב"א מביא את הגדרתו של רבו הרמב"ן, וממשיך –

חידושי הרשב"א מסכת שבת דף קב עמוד ב

ובזה ניחא לי הא דאמרינן לעיל בפרק המצניע דמגבן חייב משום בונה, ואם אין בניין בכלים היאך אפשר שיש בניין באוכלין? אלא שהעושה דבר מתחלתו חייב משום שהוא עושה כלי, והוא הבונה

הרשב"א מבאר שהמגבן יוצר חפץ חדש שלא היה שם קודם לכן, זו מהותה של מלאכת בונה.

יש לציין שהרמב"ם מגדיר את הבנייה הזו באופן מעט שונה –

רמב"ם הלכות שבת פרק י הלכה יג

המגבן את הגבינה הרי זה תולדת בונה, ואינו חייב עד שיגבן כגרוגרת, המכניס יד הקרדום בתוך העין שלו הרי זה תולדת בונה וכן כל כיוצא בו, וכן התוקע עץ בעץ בין שתקע במסמר בין שתקע בעץ עצמו עד שנתאחד הרי זה תולדת בונה וחייב

לפי הרמב"ם, הבנייה בכל המקרים הללו היא איחוד החלקים הנפרדים. לפי הרמב"ם, זו משמעות איסור ה"תקיעה" המופיעה במקורות השונים. להפוך חלקים נפרדים לדבר אחד כלול במלאכת בונה.

יש מקום לחדד. מהרשב"א משמע שהבנייה ממוקדת ביצירת הצורה החדשה שלא הייתה קודם לכן. לפי הרמב"ם עיקר הגדרת בניין הכלים הוא איחוד החלקים הנפרדים.

בחזרה לדברי הרמב"ן – תירוצו של הרמב"ן אינו מיישב את הסוגיה לגמרי. בחלק מהסוגיות עולה שתקיעת חלק נוסף על גבי כלי מחייבת גם היא, כך שלא ניתן לומר שרק יצירת דבר שאינו כלי נחשבת בניין כלים. לכן הרמב"ן מוסיף –

חידושי הרמב"ן מסכת שבת דף קב עמוד ב

ומשמע לי נמי דכל היכי דתקע ביתידות וסיכון חייב משום בונה, והיינו דאמר'י בפי' כל הכלים (קכ"ב ב') גזירה שמא יתקע כלומר ומחייב משום בונה

עולה, אם כך, שגם הרמב"ן מודה שהוספת דבר חדש לכלי אסורה משום בניין בכלים. כיצד זה מתיישב עם הגדרתו, שיש בניין כלים ולא בניין בכלים? לכאורה צריך להבחין בין שינוי בכלי, לבין תוספת שמחדשת ומקבעת משהו בכלי מחייבת. שיפוץ הכלי עצמו אינו איסור תורה (זהו בניין בכלים). אך תוספת המחדשת ומקבעת משהו בכלי שלא היה קודם לכן היא בגדר בניין הכלי, ולא בניין בכלי.

שימו לב שאמנם הרמב"ן עידן את הגדרת בניין כלים (לעומת בניין בכלים, שאין בו איסור), ובכל זאת זה שונה מדעת תוספות. לדוגמא – הידוק חלקי כלי שכבר עומד (הידוק הברגים וכדו') – לפי בעלי התוספות לכאורה זה יהיה אסור, שהרי זה בגדר "גבורה ואומנות". לפי הרמב"ן אין כאן תוספת לכלי, זה יהיה מותר.

נראה שנטית הפוסקים היא לשיטת הרמב"ן –

שו"ת שבט הלוי חלק ו סימן לב

כב' שאלני בסטנדר שאפשר להגביהו ולהנמיכו ע"י חזוק הברגים והתרתן אי שרי בשבת מה שנראה בזה ביותר דענין סטנדר זה אינו דומה כלל לכל המבואר בסוגית השי"ס ושו"ע הנ"ל דכיון דשני חלקי הסטנדר לעולם הם ביחד למעלה או למטה לפי הצורך א"כ הכלי גם קודם ההדוק עשוי בשלמות, ואינו מחבר עכשיו ב' חלקים לעשותו כלי בשלמותו אלא להדקו על הברזל לפי צורך התשמיש בזה אין מקום לגזור כלל

כל האיסור הוא להרכיב חלקים נפרדים לעשות מהם כלי. אך אם הכלי כבר מורכב, ועתה רק משנה בו משהו (כמו – את גובה הסטנדר, והוא הדין לשינוי וקיבוע כיוון המאוורר וכדו') – זה כלל אינו בסוגיה של הרכבת כלים. גם אם יתקע, הוא לא הרכיב את הכלי, שהרי הכלי היה מורכב ועומד.

טענה זו נראית כמבוססת על שיטת הרמב"ן, ולא על שיטת התוספות, הסוברים שאם מחזק בחיזוק ואמנות – אסור.

יש לציין שמסתבר שגם בעלי התוספות היו מתירים, שהרי הקיבוע לא נועד להישאר קבוע לעד, ואינו בגדר חיזוק ואמנות האסור. אך שבט הלוי הולך עם הרמב"ן, לשיטתו השאלה כלל לא עולה.

לסיכום:

במשנה במסכת ביצה (פרק ב משנה ו) חלקו בית הלל ובית שמאי אם מותר לזקוף מנורה ביום טוב. בגמרא (שם דף כב ע"א) מבואר שמחלוקתם היא אם יש בניין בכלים. עולה מכך שלפי בית הלל אין איסור בונה ביחס לכלים. ברם ממספר סוגיות עולה שישנו איסור בניין בכלים. אחת מהן היא הסוגיה במסכת שבת (דף קב ע"ב) שלמדנו בשיעור הקודם, בו חלקו רב ושמואל אם הידוק ידית הגרזן לראשו אסורה משום בונה או משום מכה בפטיש. סוגיה נוספת היא הסוגיה במסכת שבת (דף מז ע"א-ע"ב), שם דנים אם מותר להרכיב מיטה מתקפלת בשבת. רבי אבא ורב הונא בר חייא אומרים שמותר, ורב ושמואל אומרים שהמרכיב חייב חטאת.

מובאת ברייתא בה נאמר שעל הרכבת מנורה חייב חטאת, ואסור להרכיב קנה סיידים. מובאת ברייתא נוספת, בה נאמר שאסור להחזיר חלקי מיטה, ותקיעתם היא איסור דאורייתא. רשב"ג חולק, ואומר שאם רפוי – מותר. מסקנת הגמרא נראית שרבי אבא ורב הונא סוברים כרשב"ג, ואילו רב ושמואל סוברים כאמורא הראשון. מסיימים בסיפור, שאצל רב חמא נהגו כדברי רשב"ג.

רש"י מבאר שהסוגיה איננה עוסקת במלאכת בונה, שהרי אין בניין בכלים לפי בית הלל. לפיכך בהכרח הסוגיה עוסקת במלאכת "מכה בפטיש" (בה עסקנו בשיעור הקודם).

ברם, יש לציין שאין זה פותר את הבעיה לגמרי. בית הלל התירו את העמדת המנורה. גם אם אין בניין בכלים, יש לברר אם העמדת המנורה מותרת או אסורה. אם היא אסורה בשל היותה כלולה במלאכת מכה בפטיש, כיצד בית הלל מתירים? בתוספות מבואר שההבדל בין בניין בקרקע לבין בניין כלים הוא שבניין בקרקע אסור גם אם החיבור אינו גמור, ואילו בכלים לא. בסוף דבריהם בעלי התוספות מחדדים את הגדרת ההבחנה. ההבחנה היא בין חיבור בחיזוק ואומנות, לבין חיבור יותר פשוט מזה.

הרמב"ן מבאר שההבחנה היא בין בניין בכלים, דהיינו – הוספה לכלי קיים, לבין בניין כלים – יצירת כלי שאיננו. הרמב"ן מרחיב את ההגדרה הזו, וכולל בה הרכבת כלי שאין יכולת להשתמש בו כעת ללא הרכבה של מומחה. בעזרת הגדרה זו הרשב"א מסביר את דברי הגמרא (בדף צה ע"א), שם נאמר שהמגבן חייב משום בונה. הרשב"א מסביר זאת לפי יסודו של הרמב"ן – מכיוון שהוא מרכיב ונותן צורה לחפץ שלא היה שם קודם, זה נקרא "בונה". הרמב"ם (הלכות שבת פרק י הלכה יג) ביאר שאיחוד חלקים נפרדים נחשב כבניין. הרמב"ם מסביר שזהו האיסור במגבן, ולאור זאת מובן איסור תקיעת החלקים שהובאה בסוגיות שונות. בהמשך דבריו הרמב"ן מעדן את ההגדרה, ומודה שתוספת לכלי נחשבת בניין, אך רק אם זו תוספת המחדשת משהו בכלי. לאור דבריו שבת הלוי פוסק שאין איסור לשנות ולקבע גובה של סטנדר, שהרי אינו מוסיף דבר על הסטנדר הקיים. גם בעלי התוספות לא היו אוסרים לשנות את גבהו של סטנדר ולקבע אותו כך, אם הקיבוע אינו נעשה בדרך גבורה ואמנות (ובדרך כלל זהו אכן המצב). אך שבת הלוי פסק כרמב"ן, ולכן אינו נכנס לשאלת רמת הקיבוע, אלא פוסק שאין כלל אפשרות לעבור על איסור בונה כלי בשינוי גבהו של סטנדר, שהרי לא מחדש בו דבר שלא היה בו.

חזרה לדברי רש"י

למדנו לעיל את דברי רש"י –

רש"י מסכת שבת דף מז עמוד א

חייב חטאת - הוא תחלתו וגמרו, ונמצא עושה כלי, וחייב משום מכה בפטיש - אב לכל גומרי מלאכה, ולא משום בניין - דאין בניין בכלים.

רש"י מבאר שאין בניין וסתירה בכלים, שהרי פסקנו כבית הלל. אם כך, בהכרח במקומות בהם מחייבים על בניין הכלים, החיוב הוא משום מכה בפטיש, ולא משום בונה. יוצא, אם כך, שישנה מחלוקת בין הראשונים באשר לאב המלאכה עליו מתחייבים כאשר יוצרים את הכלים. לפי רש"י החיוב הוא משום מכה בפטיש, ואילו לפי רוב הראשונים החיוב הוא משום בונה.

נפקא מינה אחת שיש לבחון היא מה ייחשב למכה בפטיש לפי רש"י. לכאורה רק סיום הרכבת הכלי והכנתו לשימוש תיחשב למכה בפטיש. ברם, לא ברור שהרמב"ן יחלוק על כך, שהרי גם לשיטתו האיסור הוא בניית הכלי.

אך ישנה נפקא מינה מעניינת אחרת.

משנה מסכת שבת פרק כב משנה ג

שובר אדם את החבית לאכול הימנה גרוגרות ובלבד שלא יתכוין לעשות כלי

המשנה מתירה לשבור את החבית. בהיתר זה נעסוק בהרחבה בשיעור הבא.

רש"י פירש את ההיתר באופן מפתיע –

רש"י מסכת שבת דף קמו עמוד א

שובר אדם חבית - מליאה גרוגרות בסכין או בסייף, לאכול ממנה גרוגרות, דאין במקלקל שום איסור בשבת.

דברי רש"י מפתיעים. לכאורה עשיית מלאכה באופן של קלקול אסורה מדרבנן! הר"ן העיר על כך –

חידושי הר"ן מסכת שבת דף קמו עמוד א

פרש"י ז"ל דאין במקלקל שום אסור שבת. ולא נהירא, דנהי דכל המקלקלין פטורין, איסורא מיהא איכא! אלא היינו טעמא, דכיוון דבעלמא מקלקל פטור אבל אסור, משום צורך שבת שרי לכתחילה

הר"ן מבאר שהיתר המשנה מבוסס על כך שחז"ל התירו את איסור הקלקול משום עונג שבת.

בשיעור הבא נלמד את גדרי הדבר הזה (ואת השלכותיו לפתיחת קופסאות שימורים, בקבוקים וכדו') בהרחבה. כעת נתמקד בדברי רש"י. מהי כוונת רש"י באמרו שאין במקלקל משום איסור שבת?

אבני נזר חלק אורח חיים סימן ריב אות ג

ביאור הדברים כך. דרש"י לטעמיה, דבעשיית כלי אין בו משום בונה. והוא הדין בשובר, דלא הוי סותר ולא הוי מלאכה כלל. וזה שכתב דאין במקלקל שום איסור שבת. דאף דאם היה עושה כלי היה חייב משום מכה בפטיש. אך השובר הוא מקלקל המלאכה. דומה למתיר צבי מצידתו דמותר לכתחילה

לפי רוב הראשונים יצירת הכלי אסורה משום מלאכת בונה. ממילא סתירת הכלי אסורה משום סותר, שהוא הפכו של מלאכת בונה. אמנם הסתירה צריכה להיות סתירה על מנת לבנות, וסתירה בדרך קלקול אינה אסורה מדאורייתא, אך היא אסורה מדרבנן, ככל מלאכה אחרת, שעשייתה בדרך קלקול אסורה מדרבנן. לכן הר"ן מבאר שיש כאן היתר מיוחד לצורך שבת. אך לפי רש"י בניית הכלי אסורה משום מכה בפטיש. אין מלאכה הפכית למכה בפטיש (כדוגמא שמביא האבני נזר – אין מלאכה הפכית למלאכת צד. שחרור החיה מצידה מותרת לחלוטין בשבת). קלקול הכלי היא סתירת מלאכת מכה בפטיש, ואיננה כלולה באף אב מלאכה. לכן אין בכך איסור כלל.

❖ הרחבות – בירור נוסף בשיטת הר"ן

אם כך, מתבררת נפקא מינה מרתקת בין שיטת רש"י ויתר הראשונים – האם סתירת הכלי אסורה בשבת כלל?

נגענו בדברים רק מכיוון שלא ניתן להתעלם מדברי רש"י המקבילים לדבריו על סוגייתנו. בשיעור הבא נעסוק בשאלת איסור סתירת כלים בהרחבה.

לסיכום:

במספר מקומות, רש"י כותב באופן מוחלט שאין איסור בניין בכלים. במקביל לכך, בביאורו למשנה (מסכת שבת פרק כב משנה ג) רש"י מבאר שאין איסור קלקול בשבת. ראשונים הקשו על כך, שהרי יש איסור דרבנן לבצע מלאכות שבת בדרך של קלקול! אחרונים ביארו (ציטטנו כדוגמא את דברי האבני נזר) שכוונתו היא שמכיוון שאין איסור בניין כלים, גם אין איסור לסתור כלים. האיסור הוא איסור מכה בפטיש, ואין איסור לקלקל את ההכאה בפטיש (אלא רק איסור סותר, אך כשם שאין איסור בונה, אין איסור סותר). בשיעור הבא נעמיק בנושא של איסור סתירת כלים.

תקיעה, הידוק וחיבור רופף

נשים לב ששני קריטריונים עלו לאורך הלימוד –

- א. סוגי בניה שונים – בעלי התוספות הבחינו בין חיבור גמור ושאינו גמור. הרמב"ן מבחין בין בנייה ושיפוץ במסגרת הכלי הקיים, לבין יצירת כלי חדש או יצירת דבר חדש בכלי. מהרמב"ם משמע שמבחינו בין חלקים נפרדים לחלוטין שמאחד ליחידה אחת לבין הרכבה אחרת.
- ב. חזק החיבור – בסוגיות רבות הייתה הבחנה בין תקיעה לבין חיבור רופף. במספר מקומות נאמר שהתקוע חייב חטאת. רשב"ג, המקל, אמר שאם היה רפוי מותר, ואף הוא מודה שחיבור מהודק אסור (יתכן שאף הבחנת בעלי התוספות מושתתת על חלוקה זו).

עד כה התמקדנו בדברי הראשונים שהגדירו את סוג הכלי שנבנה. עתה נעבור לקריטריון של חזק החיבור. לכאורה עלו שלוש רמות של הידוק –

- א. חיבור רפוי.
- ב. חיבור טוב.
- ג. תקיעה.

עבודת הקודש בית מועד שער ג סימן ג אות יב-יג

... אין בניין וסתירה בכלים, ולפיכך ... ברפוייה גמורה – זוקפין אותה. ויראה לי שלא אמרו אלא במנורה שאין עשויה לתקוע חוליותיה, אבל עשויה לתקוע חוליותיה – אסור לזוקפה

בעלי התוספות כתבו באופן דומה –

תוספות מסכת שבת דף מח עמוד א

בעניין שהוא רגילות לתקוע ולקשור נראה דאסורין להחזיר כדאסרינן בריש כל הכלים (דף קכב:) החזרת שידה תיבה ומגדל גזירה שמא יתקע

המסוגיות עלה מפורשות שאם תקע חייב חטאת. רשב"ג פוסק שאם היה רפוי – מותר, וכדבריו פסקו רוב רובם של הראשונים. אך משמעות דבריו היא שמותר לחבר אם החיבור בהכרח יהיה רופף. אם ניתן לתקוע – אסור לחבר אפילו בצורה רופפת, שמא יתקע. אם כך, ניתן לסכם כך – אם דרכו של החיבור להיות רופף – מותר לחבר. אם דרך לתקוע – אסור לחבר מדרבנן. אם תקע – חייב חטאת.

❖ הרחבות – מהי "תקיעה" לפי רש"י

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שיג סעיף ו

מטה של פרקים אסור להחזירה ולהדקה, ואם תקע חייב חטאת; ואם היא דרכה להיות רפויה, מותר לכתחלה ובלבד שלא יהיה

הרמ"א מחדד שדברי השו"ע, המתיר לחבר באופן רופף, נכונים רק אם דרך הכלי להתחבר באופן רופף. אחרת אסור לחבר, אפילו באופן רופף, שמא יתקע. מצד שני, גם אם דרכם של אנשים לחבר באופן רופף, עדיין צריך להקפיד שחיבור זה לא יהיה באופן הדוק מדי. יש לציין שנראה שהשו"ע אינו חולק על הרמ"א בזה. בדבריו בבית יוסף הוא מציין שמדברי רוב הראשונים משמע שמסכימים להבחנה זו –

בית יוסף אורח חיים סימן שיג (לאות ו)

נראה מדבריו שם דהא דאמרין אם היה רפוי מותר היינו לומר שהוא עשוי להיות רפוי ומשום הכי שרי, אבל אם הוא עשוי להיות מיהדק, אף על פי שעכשיו כשמחזירו מניחו רפוי – אסור. וכן נראה ממה שאמר רבינו בסמוך גבי כוס של פרקים, שמותר להחזירו, לפי שאין דרך להדקו, דמשמע הא אם היה דרך להדקו – אסור להחזירו אפילו מניחו רפוי וכן נראה מדברי הגהת אשר"י שם (סי' כג)

❖ הרחבות – בירור דברי הכלבו והטור אודות הרכבת כוסות

והמאירי הביא את הדברים בשם גדולי המפרשים (תואר שבדרך כלל מתייחס לראב"ד) מפורשות –

בית הבחירה (מאירי) מסכת שבת דף מז עמוד א

גדולי המפרשים כתבו במה שהתרנו ברפוי שלא נאמר אלא בדברים שדרכם להשמט ולהחזיר ואין אדם קפיד עליהם, אבל דבר שאין דרכו להשמט ושדרכו קפיד בהשמטם – אף ברפוי גמור אסור שמא יתקע וכך פסקו רבים מהפוסקים –

לבושי שרד אורח חיים סימן שיג (על הט"ז ס"ק ז)

ולדיעה אחרונה. באמת ליכא בזה שתי דיעות, דלכולי עלמא מה שדרך להדקה אסור אפילו ברפויה

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן שיג סעיף כא

לפיכך כל כלי של פרקים שנתפרק אסרו חכמים להחזירו בשבת, אפילו אינו מהדקו אלא מעט בעניין שהוא רפוי ואינו רפוי, גזירה שמא יתקע בחוזק. אבל אם אינו מהדקו כלל אלא מניחו רפוי לגמרי מותר. והוא שדרכו של כלי להיות כך רפוי לעולם, אבל אם דרכו להיות מהודק ותקוע בחוזק, אף שעכשיו מניחו רפוי – אסור להחזירו, גזירה שמא יתקע

כלומר – כלי שרגילים שלא להדקו – מותר לחבר באופן רופף, אך לא להדק. וכלי שרגילים לתקוע, אסור לחבר כלל, אפילו חיבור רופף. אך החזון איש חלק על דבריהם –

חזון איש הלכות שבת סימן נ אות י

אין מקור לדבר זה, ואפילו אם רגילות לתקוע – אפשר להקל בדרבנן ... וכל שעושה רפוי בלתי מהודק מותר, ואפילו מהודק במקום שאין רגילות לתקוע אפשר להקל

נראה שהחזון איש בא להעיר שני דברים – א. מה שלא רגילים לתקוע – מותר לחבר אפילו באופן מהודק (אך לא לתקוע, כמובין!). ב. מה שרגילים לתקוע מותר לחבר באופן רופף. בזאת הוא חולק מפורשות על דברי הגר"ז מלאדי והלבושי שרד, שכתבו שמה שרגילים לתקוע אסור לחבר אפילו באופן רופף. (הערה ביחס לסוגיות – בסוגיות נאמר במספר מקומות שישנו איסור דרבנן לחבר באופן הדוק גם בלי לתקוע. מדברי החזון איש עולה שישנו איסור דרבנן במצבים בהם ישנה אפשרות לתקוע בלבד, והאיסור הוא גזירה שמא יתקע את החיבור שעוסק בו, בלבד. לפי הפוסקים האחרים, ישנם שני איסורי דרבנן – א. לחבר כלי

שמקובל לתקוע, אפילו באופן רופף, שמא יתקע. ב. לחבר כלי, שלא מקובל לתקוע, באופן מהודק. בהרחבות נבחן את הסוגיות לאור ההגדרות הללו).

❖ הרחבות – האיסור שאסרו חכמים לחבר באופן שאינו מהודק

השש"כ פוסק לסמוך על החזון איש, והתיר להדק במקום שלא מקובל לתקוע –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשל"ט) פרק כג סעיף מא

מושב של כסא שאינו מחובר לכיסא – מותר להסירו וגם לשוב ולהחזירו למקומו המיועד בכיסא (כמובן בחיבור ללא ברגים)

שם הערה קמט

עיין בחזון איש סימן נ ס"ק י "דאפילו מהודק במקום שאין רגילות לתקוע אפשר להקל"

יש לציין שהחזון איש עצמו מודה שאם משאיר את החיבור באופן קבוע, יש בכך איסור, גם אם אובייקטיבית הוא מחובר באופן רופף –

חזון איש הלכות שבת סימן נ אות ט

בכריכה חשיב בונה משום שמניחו לעולם, ואף אם הכריכה חשיבא רפוי, מכל מקום כיוון דמבטל ליה, וכן דרך עשייתו, חשיב מכה בפטיש או בונה

אם כך, גם פסק השש"כ בהכרח מתייחס למושב שרגילים לפרקו, אחרת גם החזון איש היה אוסר.

לסיכום:

לאור הסוגיות, הראשונים הגדירו שלוש רמות של חיבור – רפוי, הדוק, ותקוע. מהסוגיות עלה שאם תקע חייב חטאת. רשב"ג פוסק שאם היה רפוי מותר, וכדבריו פסקו הראשונים. משמעות דבריו היא שמותר לחבר אם החיבור בהכרח יישאר רופף. אם ניתן לתקוע – אסור. כך ביארו הרשב"א ובעלי התוספות. מה אסור? המאירי כתב בשם הראב"ד שאסור לחבר דבר שדרכו לתקוע אפילו בצורה רופפת. בבית יוסף דייק כך מלשון ראשונים נוספים, ברמ"א הוסיף על לשון על השולחן ערוך ניסוח המחזק שזו כוונת דבריו, וכך פסקו מפורשות הלבושי שרד והגר"ז מלאדי.

לשיטתם עולה שההלכה היא כך –

חיבור שדרכו לתקוע – אסור לחבר אפילו באופן רופף. חיבור שדרכו להדק – מותר לחבר באופן רופף, אך לא להדק.

החזון איש חלק על שני הדברים –

חיבור שדרכו לתקוע – אסור להדק, אך מותר לחבר באופן רופף. חיבור שאין דרכו לתקוע – מותר לחבר בכל דרך שהיא.

בשש"כ סמך על דבריו, והתיר להדק חיבור שלא מקובל לתקוע. ברם יש לציין שהחזון איש מסכים שאם החיבור קבוע, אסור לחבר אפילו באופן רופף.

קולות מעשיות

א. מה שכבר לא ניתן לחבר כראוי

חזון איש הלכות שבת סימן נ אות י

נשמט ציר מן הכותל והיה הציר נכנס ויוצא בחור הכותל בקל, ולא היה אפשר לתקוע בחוזק מפני שהחור כבר התרחב, נראה שאין איסור לדחוק את הדף לכותל, אף שבוזה נדחף הציר לחורו, כיוון שאין זה דרך בנייני

כל חיבור שאין יכולת לחברו באופן קבוע, אין איסור לחברו.

ב. פקקים

האם מותר להדק את הפקק על הבקבוק בשבת, או שמא אף בכך יש איסור בונה?

ט"ז אורח חיים סימן שיג אות ז

לכאורה גם הנודות של בדיל שיש לנו שיש בה שריו"ף (פקק) אסור על כל פנים להדקה בחוזק, כמו במטה של פרקים, ולדיעה אחרונה¹ היה לנו לאסור אפילו להדקה ברפיון, כיוון שדרך להדקה!

¹ הט"ז מתייחס לכך שהשו"ע התיר את החיבור הרפוי, והרמ"א העיר עליו שהיתר זה הוא רק אם אין דרכו להיות מהודק. היו שדייקו

מלשון הט"ז שהוא מבין שהשו"ע חזר בו מדבריו בבית יוסף, וסובר שאין איסור לחבר באופן שאינו מהודק, גם בכלי שדרכו להיות מהודק. אך הלבושי שרד ופוסקים רבים אחרים מבארים שהט"ז מתייחס ללשון השו"ע והרמ"א, אך מסכים שלמעשה אינם חולקים.

אלא נראה שבנו, שעיקר תשמישו על ידי פירוק תמיד – לא מקרי גמר מלאכה, אפילו אם הוא תוקע בחוזק השרוי"ף

הט"ז מבאר שמכיוון השימוש בבקבוק נעשה דווקא על ידי הסרת הפקק – אין איסור להדקו על הבקבוק. החזון איש הגדיר את כוונת הט"ז –

חזון איש הלכות שבת סימן נ אות ט

אין סתימת הכלי בניין, אלא שימוש, דכלי סתום לעולם אינו כלי, וכל עניין הכלי הוא להיות פתוח ולהשתמש בו, ולכסותו שלא בשעת שימוש. הלכך אין הכיסוי והכלי כחד, אלא שני גשמים משתתפים בשימוש

החזון איש מחדד את ההגדרה. העניין אינו שהרכבת הפקק נעשית לזמן קצר, אלא הייעוד של הרכבת הפקק שונה מהותית מהייעוד של ההרכבות בהן עסקנו. להוכיח את דבריו, הוא מציע מבחן – מה יקרה אם הכלי ייתקע במצבו המחובר לעד? השימוש במנורה או במיטה בהחלט יתאפשרו (למרות שניידותם בהחלט תיפגע, אך השימוש לשמו נועדו בהחלט ממשיך להיות אפשרי). אך בקבוק שלא ניתן לפרק ממנו את הפקק אינו בר שימוש. החזון איש מבאר שזהו ההבדל בין פקק לבין יתר ההרכבות שעסקנו בהן. מוכח, שבכל המקרים בהם נאסרה הרכבת הכלי, גם אם ההרכבה היא זמנית, הרי שההרכבה מאפשרת את השימוש, והפירוק מונע את השימוש. אך בפקק מדובר בשני מצבים – פקוק ופתוח, ולא ניתן לומר שהאחד מאפשר את השימוש בכלי יותר מהשני.

❖ הרחבות – חשיבות הגדרה זו לעניין איסור בונה בחשמל

עיקר היתרו של החזון איש מבוסס על כך שהבקבוק אינו שלם יותר כאשר הפקק עליו. אך הגרש"ז חלק עליו, ומיקד את ההיתר בארעיות החיבור –

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן ט

דעת כל הפוסקים שכל דבר שאינו עשוי להיות קיים תמיד, אלא רגילים לפרקו ולהחזירו, הרי זה מותר, ואין בזה לא משום בניין ולא משום תיקון מנא

לפי הגרש"ז ההיתר מבוסס על התדירות בה מפרקים ומרכיבים את החלקים. השש"כ הסיק מספר מסקנות מפתיעות לאור הגדרה זו –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תש"ע) פרק ט סעיף כח

אסור לפתוח או לסגור את ההברגה של המכסה החיצוני של גוף בקבוק הטרמוס, כי אין הדרך לפתוח ולסגור הברגה זו אלא מזמן לזמן, ויהא בזה משום מכה בפטיש

לפי ההגדרות של החזון איש, מדובר בפקק לכל דבר ועניין – הרכבת הפקק על הטרמוס באופן קבוע תהרוס את אפשרות השימוש בטרמוס! אך השש"כ אוסר, מכיוון שלדעת הגרש"ז היתר פתיחת וסגירת פקקים מבוססת על תדירות הפתיחה והסגירה.

שם פרק כג הערה ז

מקל שמצמיד אותו לחילופין למטאטא או למגב – מותר להצמידו לפי הצורך, כיוון שדרכו בכך

לפי החזון איש אסור לחבר מקל למטאטא, מכיוון שאם המקל ייתקע בו לעד, יהיה זה מטאטא שימושי לחלוטין. אך כאמור, אם ההגדרה היא תדירות ההרכבה והפירוק, הרי שמותר להרכיב את המקל שרגילים לפרקו בכל פעם מחדש.

שם פרק טז סעיף ז

בלונים במקום שאין דרך לקשרם – מותר לנפח אותם. וכן הדין לגבי דמויות חיות וכדו', אשר האוויר שבהם נשמר על ידי פקק מיוחד

אם האוויר יישאר בבלון לעד, הבלון יהיה בר שימוש בשימושו הרגיל. השימוש בבלון נעשה אך ורק כאשר הבלון מנופח, והוצאת האוויר ממנו נועדה לאפשר את אחסונו (כמו מיטה של פרקים). על כן מסתבר שהחזון איש היה אוסר את הניפוח. ההיתר של השש"כ מבוסס על כך שהכנת הכלי המתנפח נעשית באופן זמני ובכל פעם מחדש.

שם סעיף יט

אין למנוע מילדים לבנות בקוביות ובאבני פלא על כל מיניהם, שאין חיבורם בחוזק ... אין לשחק ולבנות באבני לגו או בחלקי קליקס וכדו', שהרי הם נתקעים זה בזה בחזקה

לכאורה יש להבחין בין שני סוגי לגו – א. לגו שנועד להרכבה מסוימת, ואחרי ההרכבה משאירים אותם מורכבים כמות שהם לעד. לכך מתייחס השש"כ ואוסר. ב. לגו שנועד לפירוק והרכבה בכל משחק, כפי שמצוין בהערה שם –

שם הערה נז

אם .. רגילים לעשות בהן צורות שונות ... כיוון שניכר וידוע לכל שאין הבניין שבנה עשוי לקיום כלל, וגם אינו אלא צעצוע של ילדים, בכגון דא אין זה נחשב אפילו בגדר של בניין ארעי

מותר להרכיב לגו המיועד לפירוק בכל פעם מחדש. לפי השש"כ זה מותר מכיוון שהבנייה היא ארעית. יש לציין שגם החזון איש יודה שמותר להרכיב לגו שכזה, מכיוון שהוא משחק. אם הלגו המורכב "יתקע" במצב זה, הוא כבר לא יוכל לשמש כמשחק. ההרכבה במקרה זה שונה מההרכבות והפירוקים בהם עסקנו עד כה. בכדי להשתמש בבקבוק, צריך שלעתים הפקק יהיה עליו ולעתים הוא יוסר. כאשר הפקק עליו, הוא משמש ככלי מחובר. כאשר הפקק מוסר, הוא משמש ככלי שצריך שהפקק לא יחסום את הוצאת תוכנו. אך בלגו, מטרת הבניה היא הליך ההרכבה והפירוק, ולא המצב של היותו מורכב או מפורק. לכן גם החזון איש יסכים שהרכבת הלגו איננה נחשבת כהרכבה האסורה.

רבנות – סימן שיג סעיפים ה-ט

סיכום

האמנם אין איסור בניין בכלים?

במשנה במסכת ביצה (פרק ב משנה ו) חלקו בית הלל ובית שמאי אם מותר לזקוף מנורה ביום טוב. בגמרא (שם דף כב ע"א) מבואר שמחלוקתם היא אם יש בניין בכלים. עולה מכך שלפי בית הלל אין איסור בונה ביחס לכלים. ברם ממספר סוגיות עולה שישנו איסור בניין בכלים. אחת מהן היא הסוגיה במסכת שבת (דף קב ע"ב) שלמדנו בשיעור הקודם, בו חלקו רב ושמואל אם הידוק ידית הגרזן לראשו אסורה משום בונה או משום מכה בפטיש. סוגיה נוספת היא הסוגיה במסכת שבת (דף מז ע"א-ע"ב), שם דנים אם מותר להרכיב מיטה מתקפלת בשבת. רבי אבא ורב הונא בר חייא אומרים שמותר, ורב ושמואל אומרים שהמרכיב חייב חטאת. מובאת ברייתא בה נאמר שעל הרכבת מנורה חייב חטאת, ואסור להרכיב קנה סיידים. מובאת ברייתא נוספת, בה נאמר שאסור להחזיר חלקי מיטה, ותקיעתם היא איסור דאורייתא. רשב"ג חולק, ואומר שאם רפוי – מותר. מסקנת הגמרא נראית שרבי אבא ורב הונא סוברים כרשב"ג, ואילו רב ושמואל סוברים כאמורא הראשון. מסיימים בסיפור, שאצל רב חמא נהגו כדברי רשב"ג.

רש"י מבאר שהסוגיה איננה עוסקת במלאכת בונה, שהרי אין בניין בכלים לפי בית הלל. לפיכך בהכרח הסוגיה עוסקת במלאכת "מכה בפטיש" (בה עסקנו בשיעור הקודם).

ברם, יש לציין שאין זה פותר את הבעיה לגמרי. בית הלל התירו את העמדת המנורה. גם אם אין בניין בכלים, יש לברר אם העמדת המנורה מותרת או אסורה. אם היא אסורה בשל היותה כלולה במלאכת מכה בפטיש, כיצד בית הלל מתירים? בתוספות מבואר שההבדל בין בניין בקרקע לבין בניין כלים הוא שבניין בקרקע אסור גם אם החיבור אינו גמור, ואילו בכלים לא. בסוף דבריהם בעלי התוספות מחדדים את הגדרת ההבחנה. ההבחנה היא בין חיבור בחיזוק ואומנות, לבין חיבור יותר פשוט מזה.

הרמב"ן מבאר שההבחנה היא בין בניין בכלים, דהיינו – הוספה לכלי קיים, לבין בניין כלים – יצירת כלי שאיננו. הרמב"ן מרחיב את ההגדרה הזו, וכולל בה הרכבת כלי שאין יכולת להשתמש בו כעת ללא הרכבה של מומחה. בעזרת הגדרה זו הרשב"א מסביר את דברי הגמרא (בדף צה ע"א), שם נאמר שהמגבן חייב משום בונה. הרשב"א מסביר זאת לפי יסודו של הרמב"ן – מכיוון שהוא מרכיב ונותן צורה לחפץ שלא היה שם קודם, זה נקרא "בונה".

הרמב"ם (הלכות שבת פרק י הלכה יג) ביאר שאיחוד חלקים נפרדים נחשב כבניין. הרמב"ם מסביר שזהו האיסור במגבן, ולאור זאת מובן איסור תקיעת החלקים שהובאה בסוגיות שונות.

בהמשך דבריו הרמב"ן מעדן את ההגדרה, ומודה שתוספת לכלי נחשבת בניין, אך רק אם זו תוספת המחדשת משהו בכלי. לאור דבריו שבת הלוי פוסק שאין איסור לשנות ולקבע גובה של סטנדר, שהרי אינו מוסיף דבר על הסטנדר הקיים.

גם בעלי התוספות לא היו אוסרים לשנות את גבהו של סטנדר ולקבע אותו כך, אם הקיבוע אינו נעשה בדרך גבורה ואמנות (ובדרך כלל זהו אכן המצב). אך שבט הלוי פסק כרמב"ן, ולכן אינו נכנס לשאלת רמת הקיבוע, אלא פוסק שאין כלל אפשרות לעבור על איסור בונה כלי בשינוי גבהו של סטנדר, שהרי לא מחדש בו דבר שלא היה בו.

הערה על שיטת רש"י שאין בניין בכלים

במספר מקומות, רש"י כותב באופן מוחלט שאין איסור בניין בכלים. במקביל לכך, בביאורו למשנה (מסכת שבת פרק כב משנה ג) רש"י מבאר שאין איסור קלקול בשבת. ראשונים הקשו על כך, שהרי יש איסור דרבנן לבצע מלאכות שבת בדרך של קלקול! אחרונים ביארו (ציטטנו כדוגמא את דברי האבני נזר) שכוונתו היא שמכיוון שאין איסור בניין כלים, גם אין איסור לסתור כלים. האיסור הוא איסור מכה בפטיש, ואין איסור לקלקל את ההכאה בפטיש (אלא רק איסור סותר, אך כשם שאין איסור בונה, אין איסור סותר).

בשיעור הבא נעמיק בנושא של איסור סתירת כלים.

תקיעה, הידוק וחיבור רופף

לאור הסוגיות, הראשונים הגדירו שלוש רמות של חיבור – רפוי, הדוק, ותקוע. מהסוגיות עלה שאם תקע חייב חטאת. רשב"ג פוסק שאם היה רפוי מותר, וכדבריו פסקו הראשונים. משמעות דבריו היא שמותר לחבר אם החיבור בהכרח יישאר רופף. אם ניתן לתקוע – אסור. כך ביארו הרשב"א ובעלי התוספות. מה אסור? המאירי כתב בשם הראב"ד שאסור לחבר דבר שדרכו לתקוע אפילו בצורה רופפת. בבית יוסף דייק כך מלשון ראשונים נוספים, ברמ"א הוסיף על לשון על השולחן ערוך ניסוח המחזק שזו כוונת דבריו, וכך פסקו מפורשות הלבושי שרד והגר"ז מלאדי.

לשיטתם עולה שההלכה היא כך –

חיבור שדרכו לתקוע – אסור לחבר אפילו באופן רופף. חיבור שדרכו להדק – מותר לחבר באופן רופף, אך לא להדק.

החזון איש חלק על שני הדברים –

חיבור שדרכו לתקוע – אסור להדק, אך מותר לחבר באופן רופף. חיבור שאין דרכו לתקוע – מותר לחבר בכל דרך שהיא. בשש"כ סמך על דבריו, והתיר להדק חיבור שלא מקובל לתקוע. ברם יש לציין שהחזון איש מסכים שאם החיבור קבוע, אסור לחבר אפילו באופן רופף.

קולות מעשיות

א. החזון איש מתיר לחבר כל חיבור שאין יכולת לחברו באופן קבוע.

ב. פקקים

הט"ז מתיר להדק את הפקק על הבקבוק, מכיוון שהשימוש בבקבוק נעשה דווקא על ידי הסרת הפקק. החזון איש מבאר את כוונת הט"ז כך – עיקר מטרת הכלי היא להיפתח כדי להשתמש בתכולתו! על כן לא נכון להתייחס לבקבוק כיותר שלם כאשר הפקק עליו. אלו שני מצבים שבשניהם יש צורך, והאחד אינו שלם יותר ממשנהו. הגרש"ז מבאר את כוונת הט"ז אחרת. הגרש"ז מבאר שההיתר נובע מכך שהחיבור של הפקק על הבקבוק הוא בהכרח עראי. אם כך, הקריטריון להיתר הוא עראיות החיבור, ולא צורות השימוש של החפץ. לאור הגדרה זו, ישנם מספר נפקא מינות ביניהם –

1. סגירת הברגה חיצונית של טרמוס – זו פעולה הנעשית לעתים רחוקות. מצד שני, הבקבוק אינו יותר עם או בלי ההברגה. על כן במקרה זה השש"כ אסר, ואילו החזון איש לכאורה היה מקל.
2. חיבור מקל המטאטא לראשו, כאשר רגילים לחבר ולפרק תדיר – בשש"כ התיר, לכאורה מכיוון שמפרק אותו תדיר. לכאורה החזון איש היה אסר, שהרי ודאי שהמקל נעשה שימושי כאשר ראש המטאטא מחובר אליו!
3. ניפוח וסגירת בלונים ומתנפחים – מצד אחד, בלונים שורדים לזמן מועט בלבד. מצד שני, ודאי שמטרת הבלון היא להישאר מנופח. בשש"כ מתיר, מסתבר שהחזון איש היה מחמיר.
4. הרכבת לגו וכדו' שרגילים לפרק ולהרכיב – מסתבר שבזה אין מחלוקת, אך מסיבות שונות. לפי השש"כ, לגו שמרכיבים ולא מפרקים (אלא משתמשים בלגו המורכב כצעצוע וכדו') – אסור להרכיב, שהרי זו הרכבה קבועה. גם החזון איש יודה לכך, מכיוון שהשארית הלגו במצב זה מורה על כך שזהו המצב השלם של הלגו. אך לגו שרגילים לפרק ולהרכיב מותר לפרק ולהרכיב. לפי השש"כ – מפני שזו אינה הרכבה קבועה. לפי החזון איש – מכיוון שאין ללגו שכזה צורה שלמה. שלמות הלגו, במקרה זה, היא עצם המשחק בהרכבה ופירוק.

בשיעור זה למדנו את גדרי מלאכת בונה ביחס לכלים. בשיעור הבא נשלים את המלאכות הקרובות למלאכת בונה – מכה בפטיש וסותר, ביחס לכלים, ואז נוכל לברר מספר שאלות מעשיות חשובות - גדרי היתר ואיסור פתיחת קופסאות מאכלים, קופסאות שימורים, בקבוקים וכדו' בשבת.